

Din Eğitimi Biliminde Farklı Bilgi Türleri Arasındaki Etkileşim

Interaction among Different Types of Knowledge in the Science of Religious Education

Muzaffer ÜZÜMCÜ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din
Bilimleri Bölümü, Tekirdağ, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 16.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 07.12.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 27.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Muzaffer ÜZÜMCÜ
E-mail: muzumcu@nku.edu.tr

Atıf: Üzümcü, Muzaffer. "Din Eğitimi Biliminde Farklı Bilgi Türleri Arasındaki Etkileşim", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 60/1 (Aralık 2023), 108-120.

Cite this article as: Üzümcü, Muzaffer. "Interaction among Different Types of Knowledge in the Science of Religious Education", *Journal of İlahiyat Researches* 60/1 (December 2023), 108-120.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Öz

Bilginin tanımı ve kaynakları bilim dallarına göre farklılık gösterebilmektedir. Matematik veya doğa bilimlerinin bilgiyi ve bilginin kaynaklarını tanımlama biçimiyle sosyal bilimler şemsiyesi altında yer alan din eğitimi biliminin tanımlama biçimi aynı değildir. Bu çalışmanın konusu din eğitimi bilimi bağlamında bilgi türleri ve bilginin kaynaklarıdır. Çalışmada öncelikle bilgi türleri ele alınmış ardından din eğitimi biliminin bilgi türlerinden hangilerini dikkate alarak çalışmalarını sürdürdüğü tartışılmıştır. Din eğitimi biliminin farklı bilgi türlerinden istifade edebilen multidisipliner bir alan olması, bütün bilgi türlerine erişim sağlama imkânı sunmakla birlikte farklı bilgi türlerine bütünlükçü bir şekilde nasıl yer verileceği problemini de belirgin hale getirmektedir. Nitekim bu çalışmanın temel amacı din eğitimi biliminde farklı bilgi türlerine bütünlükçü bir şekilde yer verilmesinin imkanının tartışılmasıdır. Bu yapılırken literatürdeki bilgi teorileriyle ilgili temel yaklaşımlar dikkate alınarak sistematik bir şekilde değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi Bilimi, Bilgi Teorisi, Bilgi Türleri, Dinî Bilgi, Bilimsel Bilgi, Bilginin Kaynakları.

ABSTRACT

The definition and sources of knowledge can vary across different branches of science, with the ways in which mathematics or the natural sciences define knowledge and its sources differing from those within the umbrella of the social sciences, particularly in the field of religious education science. The focus of this study is on the types of knowledge and sources of knowledge within the context of the science of religious education. This article begins by addressing various types of knowledge, followed by a discussion on which types of knowledge the science of religious education considers in its studies. The multidisciplinary nature of religious education science, which can draw upon different types of knowledge, not only provides access to all types of knowledge but also highlights the challenge of how to inclusively integrate diverse types of knowledge cohesively. Indeed, the primary aim of this study is to discuss the possibility of providing a comprehensive integration of different types of knowledge within the science of religious education. In doing so, fundamental approaches to knowledge theories in the literature are systematically considered, ensuring a thorough evaluation.

Keywords: Epistemology, Religious Education Science, Religious Knowledge, Scientific Knowledge, Sources of Knowledge, Types of Knowledge.

GİRİŞ

Din eğitimi bilimi ve din öğretiminin konusu olan bilginin sadece dinî bilgiyle sınırlı olup olmaması, felsefi ve bilimsel bilgiye din eğitimi alanında yer verilip verilmemesi üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Disiplinler arası bir bilim dalı olan din eğitimi alanında dinî bilgi özellikle dikkate alınmakla birlikte sadece bununla yetinilmediği görülmektedir. İhtiyaç duyulduğunda, örneğin dinî bilgiden kaynaklanan problemler ortaya çıktığında uzlaşmacı ve kapsayıcı bir tavırla diğer bilgi türlerinden faydalanılarak çözüm yolları üretmenin önü açıktır. Bu çerçevede bu araştırmanın temel hipotezi bilginin bir bütün olduğu düşüncesinden hareketle din eğitimi uygulamalarında farklı bilgi türlerinin birlikte kullanılması ve bunlardan faydalanılması gerektiğidir. Bu sayede bireylerin bilgi konusunda daha bütüncül bir perspektif kazanmaları ve karşılaştıkları problemlere daha etkili çözüm üretmeleri beklenebilir. Çalışmanın giriş kısmında bilgini tanımı konusuna kısaca yer verildikten sonra bilginin türlerinin neler

olduğu betimlenecektir. Ardından din eğitimi bilimi bağlamında bilginin farklı türlerine bir bütünlük içerisinde nasıl yer verileceği konusu değerlendirilecektir.

Bilindiği üzere Platon'dan itibaren bilgi, filozoflar tarafından önemli bir fenomen olarak incelenmiş ve gerekçelendirilmiş, kanıta dayalı bilgiye tarih boyunca bütün toplumlarda kıymet verilmiştir.¹ Filozofların temel araştırma alanlarından biri olan epistemoloji, bilgi ve bilginin kaynakları üzerine felsefi bir inceleme olup bilgi kavramının neleri kapsadığı, bilgi edinme sürecinin doğası, bilgiye olan güven ve bilginin sınırları gibi konuları ele almaktadır.² Bilginin doğası ve kökenine dair araştırmalar antik Yunan felsefesine kadar götürülebilse de 16. yüzyıldan itibaren bu araştırmaların modern felsefenin merkezinde yer aldığı görülmektedir.³ Bilginin mantıksal çıkarımları yoluyla elde edildiğini savunan rasyonalizm, bilginin deneyim yoluyla elde edildiğini savunan empirizm, bilginin bireyin zihninde yapılandırıldığını belirten konstruktivizm ve bilginin yararlılığına göre değerlendirilmesi gerektiğini savunan pragmatizm ilk akla gelen epistemolojik yaklaşımlardır. Bilgiyi tanımlarken bu yaklaşımlardan hangisinin benimsendiği son derece belirleyici olmaktadır. Bu kapsamda – bilgi edinme sürecinde doğrudan sezgiye ve kişisel deneyime dayanan entüsyonizm; bilginin hem deneyimden hem de aklın doğuştan gelen kategorilerinden türediğini savunan kritisizm; bilginin yorumlama, açıklama ve anlamın derinleştirilmesi süreçlerine dayandığını savunan hermenötik gibi farklı bilgi iddiaları olsa da- aslında bilginin içeriğinin realizm, idealizm ve pragmatizmden oluşan bir terkip olduğu söylenebilir. Bilmenin bu üç yönü hep birlikte bilim felsefesinin kaynağını ifade etmektedir.⁴

Bilgi kavramı çerçevesinde yapılan araştırmalarda, mevcut olan her şeyi ifade eden, (doğru) bilginin kendisiyle uyumlu olmak zorunda olduğu gerçekliği; zihinsel süreçleri ifade eden akla ve bilginin elde edildiği kaynaklara sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Yaklaşık iki asırdır bilim dalları monolojik bir yaklaşımla gerçeği kavrama ve dillendirme gayreti içerisinde bulunmaktadır.⁵ Düşünen ve araştıran insanların çok farklı kategoriler altında tasnif edilmesiyle uzmanlık alanları ortaya çıkmaya başladı. Ancak bu yeni durumun, akademik körleşmeye neden olduğu da sıklıkla ifade edilmektedir.⁶ Düşünce ve bilgi çok farklı kategoriler altında tasnif edilince bu kategoriler arasındaki bütünlüğün saklanmaya başladığı söylenebilir. Bu bütünlüğün tekrar görünür kılınması, multidisipliner çalışma alanları sayesinde mümkün olmaktadır. Bu bağlamda multidisipliner bir çalışma alanı olan din eğitimi biliminde bilgi ve türlerinin irdelenmesi bilgi türleri arasındaki bütünlüğü görünür kılmaya katkı sunabilir. Bu katkı sayesinde daha anlamlı ve bütünlüklü öğrenmeler gerçekleşebilir.

1. BİLGİNİN TANIMI VE NİTELİKLERİ

Bilgi kavramının tanımına Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'ten bakıldığında karşımıza altı farklı tanım çıkmaktadır. Bu tanımlardan ilk üçünde insan aklının, zekasının ve çalışmasının bilgiye ulaşmadaki fonksiyonuna dikkat çekilirken dördüncüsünde felsefi açıdan, beşincisinde bilişim alanı çerçevesinde bilginin tanımı yapılmaktadır. Son tanımda ise bilginin "bilim" anlamında da kullanıldığı belirtilmektedir. Burada özellikle bilginin, "insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü," "öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek," "insan zekâsının çalışması sonucu ortaya çıkan düşünce ürünü," "malumat" olmak üzere dört farklı tanım dikkat çekmektedir. Bu tanımlardan hareketle bilginin araştırma, gözlem ve öğrenme yoluyla elde edilen bir düşünce ürünü veya malumat olduğu ifade edilebilir.

Günümüzde bilgi kavramına yönelik çeşitli yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Bazı düşünürler bilgiyi kişinin zihni içerisindeki temsillerden oluşan bir yapı olarak görmeye meyilliyken diğerleri bilgiyi sosyal ve kültürel süreçlerin bir ürünü olarak tanımlayabilmektedir. Bunlara göre bilgi, sosyal etkileşim ve kültürel bağlama göre anlam kazanmaktadır. Yine bilginin derin bir anlayışın ürünü olduğuna dikkat çekerek dışsal gözlem ve deneyimlerin bir yere kadar söz konusu olduğunu, bilginin elde edilmesinde asıl belirleyici unsurun sezgi olduğunu vurgulayan düşünürler olduğu gibi bilginin deney ve gözlem yoluyla elde edilen doğrulanabilir verilere dayandığını ifade edenler de bulunmaktadır. Bunlara göre bilginin tanımlanmasında bilimsel ve teknolojik ilerlemelerle deney ve gözlemin önemi her geçen gün artmaktadır. Ayrıca bilginin içsel bir tutarlılık ve mantıksal bir bütünlükten oluşan bir ağ olduğunu, bilginin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini, bilginin değerinin işlevselliği ile belirlenebileceğini ve toplumsal ve paylaşımcı bir yapıya sahip olduğunu vurgulayan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Aslında bilgi söylem tarafından gösterilmiş kullanım ve uyum olanaklarıyla şekillenmektedir. Belirlenmiş bir söylemsel uygulama olmaksızın bilgi yoktur ve her söylemsel uygulama oluşturduğu bilgiyle tanımlanabilir.⁷

Teknoloji ve yapay zeka unsurları bilginin tanımını ve doğasını etkileyebilmektedir. Mesela teknolojik ilerlemeler bilgiye erişimi ve bilgi paylaşımını kolaylaştırmaktadır. Dahası bu ilerlemeler bilgiyi nasıl anladığımız ve nasıl ilişkilendirdiğimiz hakkında önemli soruları da gündeme getirmektedir. Bilgiye daha fazla erişim sağlayan teknolojik değişiklikler, insanın kendisini ve evrendeki yerini anlamak için yeni sorulara kapı aralamaktadır.⁸ Özellikle son günlerde entegrasyon, deney, iş birliği, nesnellik ve yapay zekâ gibi kavramların da bilginin tanımlanmasında belirleyici olduğu görülmektedir. Bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler bilgi kavramının tanımının sürekli güncellenmesine sebep olmakta daha doğrusu bunu zorunlu kılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda bilginin tanımında iş birliğine yapılan vurgunun artacağı anlaşılmaktadır. Bu iş birliği sadece insanlarla sınırlı olmayıp diğer canlı ve cansız varlıkları da kapsamaktadır. İnsanların biyo-sibernetik birleşimlerinin konuşulduğu, nanoteknoloji ve genetik mühendisliğin geliştiği bir dönemde bilginin tanımının bunlardan etkilenmemesi mümkün değildir. Yine teknolojik gelişmeler insanların bilişsel kapasitelerini ve bilgi işleme yeteneklerini büyük ölçüde artırabileceğinden bilginin insanların artırılmış zihinsel yeteneklerine, yapay zekalara entegrasyonlarına ve bilişsel genişlemelerine dayanan tanımlamaları ön plana çıkabilecektir.

1 Mark Burgin, *Theory of Knowledge: Structures And Processes* (Singapore: World Scientific, 2017).

2 Nicholas Rescher, *Epistemology: An Introduction to the Theory of Knowledge* (Albany: State University of New York Press, 2003), xiii.

3 Henry Le R. Finch, "Encyclopedia of Religion", *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones (Detroit: Macmillan Reference USA, 2005), 4/2819.

4 S. M. Nakib el-Attas, *İslam Metafizikine Prolegomena* (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 104.

5 Son yıllarda multidisipliner bilim dallarının sayısı artmakta ve durum değişmektedir.

6 Mustafa Özel, *Romanperver İktisatçı* (İstanbul: Küre Yayınları, 2019), 30.

7 Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan (İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999), 233.

8 Christian Bryan, *Theory of Knowledge for the IB Diploma* (Amerika: Independently Published, 2020).

Nitekim bilgi alanında yapılan çalışmalara bakıldığında epistemolojiyi içeren felsefi ve metodolojik alan, yapay zekâ alanı ve bilgi yönetimi alanı olmak üzere üç ana yön olduğu görülmektedir.⁹ Epistemoloji büyük ölçüde bilginin tanımı ve edinimiyle ilgilenirken yapay zekâ bilginin temsili ve işlenmesine yöneliktir. Bilgi yönetimi ise bilginin organizasyonu ve kullanımı ile ilgilidir. Bunların dışında psikoloji, sosyoloji ve dilbilim gibi pek çok alanda bilgi araştırma konusudur.¹⁰ Bütün bu çeşitliliğe rağmen bilgisayar teknolojileri ve internetin gelişip yaygınlaşmasıyla bilgi deyince akla daha çok yapay zekâ, veri ve bilgi tabanları, küresel ağlar gelmekte, bilgi mühendisliği ve bilgi yönetimi bunlarla meşgul olmaktadır.¹¹

Bütün bunlara ilave olarak bilginin tanımını ve doğasını etkileyen en önemli unsurlardan birinin de din olduğu ortadadır. Hristiyan, Müslüman ve Hindu nüfusu topladığınızda ulaşacağınız sayı toplam insan nüfusunun yarısından fazla olmaktadır. İnsanların çoğunun bir dine mensup olduğu bir ortamda tıpkı teknoloji ve politika gibi dinin de bilginin doğasını ve yapısını etkilemesi kaçınılmazdır. Din insan yaşamıyla ilgili temel sorulara cevap vermektedir. Bu yüzden dindar insanların bilginin doğası ve bilme süreci hakkında ne düşündükleri mensup oldukları dinle ilişki içerisindedir.¹² Ayrıca dinin temel kaynağı vahiy olduğu için bilginin araştırma, gözlem ve öğrenme yoluyla elde edilen bir düşünce ürünü olarak tanımlanması yetersiz kalmakta ve daha kuşatıcı bir bilgi tanımına olan ihtiyaç kendini hissettirmektedir.

Bilginin dayandığı temel ilkeleri ortaya koymak onun kuşatıcı bir tanımını yapmak kadar önemli bir husustur. Bilginin gerçeklere uygunluk, temellendirme, yansıma ve tutarlılık ilkelerine dayandığı söylenebilir. Bir şeyi bilmek, onu gerçeklere uygun bir şekilde temellendirmeyi gerektirmektedir. Bir kişi bir önermeyi bildiğini iddia ederse, o önermenin doğru olması beklenir. Temellendirme özelliği, bilginin rasyonel olarak uygun bir temele dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir kişinin bir şeyi bilmek için yeterli sebepleri olmalıdır. Bilgi, rastgele veya sebepsiz bir inanç değildir, mantıksal ve akılcı bir temel üzerine inşa edilmelidir. Yansıma ilkesine göre insan bildiği bir şeyi sadece kendi düşünceleri ve deneyimleri doğrultusunda kabul etmektedir. Zira insanın başkalarının ne bildiğini tam olarak bilmesi mümkün değildir. Başkalarının bildiklerini kabul etmek, aslında kişinin kendi bilgisine dair bir beyandır. Bu ilke, bilginin paylaşılabileceği ve başkalarıyla iletişimde kullanılabileceği bir temel işlevi görmektedir. Son olarak bilginin tüm öğeleri arasında tutarlılık olmalıdır. Bu özellikler, herhangi bir önerme içeren bilginin temel niteliklerini açıklamaktadır.¹³

Bu ilkeler zemininde bilginin, herhangi bir önermenin ya da inancın doğruluğunu veya yanlışlığını neye göre belirleneceğine dair farklı teoriler bulunmaktadır. Uygunluk kuramı (correspondence theory of truth) bunların en eski ve belki de en yaygın olarak kabul edilenlerden biridir. Bu kuramın iki ana iddiası vardır. Birincisi, bir önerme ancak ve ancak olgulara tekabül ediyorsa doğrudur. İkincisi, bir önerme ancak ve ancak olgulara karşılık gelmiyorsa yanlıştır. Uygunluk kuramının savunucuları genellikle bir önermenin veya inancın doğruluğunun gerçeklere veya dünyanın nasıl olduğuna bağlı olduğu şeklindeki üçüncü bir iddiayı ekler. Böyle bir görüş Aristoteles tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre bir kişinin solgun olduğunu ifade eden önerme, kişi solgunsa doğrudur. Yani uygunluk kuramına göre, bir önerme, onun hakkında ne düşündüğümüzden dolayı doğru değildir. Örneğin, birinin solgun olduğu önermesinin doğruluğu, bizim ona inanmamıza ya da onun hakkında neye inandığımıza bağlı değildir. Bu önerme, ancak ve ancak birisi solgunsa doğrudur. Bu kurama göre bir önerme hem doğru hem de yanlış olamaz. Solgun olduğun önermesi hem doğru hem de yanlış olamaz. “Sana göre doğru, bana göre yanlış” önermesi de olamaz. Gerçek bu şekilde “göreceli” değildir.¹⁴

Uygunluk teorisine bir alternatif, pragmatik hakikat teorisidir. Pragmatik teorinin merkezi bir kavrayışı, doğru inançların genellikle yararlı olduğu ve yanlış inançların olmadığıdır. Bir doktor bir hastayı iyileştirmek istiyorsa, hastayı neyin iyileştireceği konusunda doktorun doğru inançlara sahip olması yararlıdır. Bir yere gitmek istendiğinde, hangi yoldan gidileceğine dair doğru inançlar genellikle yanlış inançlardan daha faydalıdır. Bu bağlantıya dikkat çeken pragmatik teori bize, bir önermenin ancak ve ancak ona inanmak veya ona göre hareket etmek (uzun vadede) yararlıya veya faydalı olacağını doğru olduğunu söylemektedir. Kabaca, bir inanç ancak yararlı veya uygunsa doğrudur. Amerikalı pragmatist William James bu durumu şöyle ifade etmişti: “Gerçek, yalnızca bizim davranış biçimimize uygun olandır, hemen hemen her şekilde uygun ve uzun vadede ve tüm yol boyunca uygun.”¹⁵

Yukarıda işaret edildiği üzere bilginin gerektirdiği gerekçelendirme türü epistemik gerekçelendirmedir. Bununla birlikte epistemik olmayan gerekçelendirme türleri de bulunmaktadır. Başarılı olacağına inanmak ve olumlu bir tutum sergilemek başarıya ulaşmada yardımcı olacaktır. Kişinin amansız bir hastalıktan iyileşeceğine inanması iyileşme sürecine katkı sağlayabilir. Dolayısıyla epistemik bir gerekçesi olmasa bile bu inançlar pratik bir gerekçe olarak görülebilir.¹⁶ Aksi takdirde yani bilgi ve gerekçelendirme için yüksek standartlar belirlenmesi durumunda, kişinin epistemik hedeflerine ulaşması mümkün değildir.¹⁷ Yine, bilginin ve gerçekliğin dilin ürünleri olduğunu, dilden bağımsız bir gerçeklik olamayacağını vurgulayan düşünürler de bulunmaktadır. Örneğin Derrida “Metin her şeydir ve onun dışında hiçbir şey yoktur.” diyerek hem bilginin hem de gerçekliğin belirleyicisinin dil olduğunu ifade etmektedir. Yine “doğru” denilen önermelerin insanların basit bir şekilde üzerinde hemfikir olduğu bilgiler olduğu ve belirli çevreler tarafından bunların bir tahakküm aracı olarak kullanılabilmesine dikkat çekilmektedir.¹⁸

Bilginin imkanından çok imkansızlığını savunan görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Menon paradoksuna göre neyi araştırdığını bilen bir araştırmacı için sorgulama gereksiz; bilmeyen bir araştırmacı için ise imkansızdır.¹⁹ Bu paradoks dikkate alındığında bilme fiili veya yeni bir bilginin elde edilmesi imkansızın gerçekleşmesi, bir anlamda mucizevi bir durum olarak kabul edilmelidir. Wittgenstein bilginin

9 Burgin, *Theory of Knowledge*.

10 Burgin, *Theory of Knowledge*.

11 Burgin, *Theory of Knowledge*, 9.

12 Bryan, *Theory of Knowledge for the IB Diploma*.

13 Rescher, *Epistemology*, xvi.

14 Noah Lemos, *An Introduction to the Theory of Knowledge* (New York: Cambridge University Press, 2007), 9.

15 Lemos, *An Introduction to the Theory of Knowledge*, 10.

16 Lemos, *An Introduction to the Theory of Knowledge*, 13.

17 Richard Fumerton, *Epistemology* (USA: Blackwell Publishing, 2006), 135.

18 Alvin I. Goldman, *Knowledge in a Social World* (Oxford : New York: Clarendon Press, 1999), 10.

19 Peter Baofu, *The Future of Post-Human Knowledge: A Preface to a New Theory of Methodology and Ontology* (Oxford, UK: Chandos Publishing, 2008), 3-5.

doğasını “gerçekeye dayalı değil, makul ya da mantıksız değil” diyerek insanın hayatına benzetmektedir. Nietzsche de aynı şekilde bilgini ne keyfi ne de kesin olduğunu ancak uzun bir zaman diliminde büyük bir çabayla elde edildiğini vurgulamaktadır.²⁰ Öyle görünüyor ki insan bilisi nihayetinde güvenilmezdir ve cehaletin gerçekten üstesinden geldiğini garanti etmenin hiçbir yolu yoktur.²¹ Belki de bu yüzden Einstein “Hayal gücü bilgiden daha önemlidir.” diyerek dikkatleri farklı bir alana çekmektedir.²²

Bütün bu farklı görüşler bilgi kavramıyla ilgili herkesin üzerinde hem fikir olacağı bir tanımın yapılmasının imkânsız olduğuna işaret etmektedir. Bunun nedenlerinden biri de bilgiyi tanımlamaya çalışan herkesin mensup olduğu kültür ve medeniyetin konumlandığı yerden bakmak durumunda kalması ve kişinin deneyim ve tecrübelerinden sıyrılarak bilgiyi tanımlamasının mümkün olmamasıdır. Bu yüzden bilgiyle ilgili farklı tanımlamaların yapılmasının gayet makul olduğunu ve bunların her birinin belli ölçüde anlamlı olduğunu unutmamak gerekmektedir. Bu araştırmada bilginin, doğru şekilde, doğru türde bir zemine dayanan doğru inanç olduğu²³ tanımı merkeze alınarak hareket edilmektedir.

2. BİLGİNİN TÜRLERİ

Bilgi kavramı oldukça esnek ve içerik olarak kapsamlı olduğundan çok farklı bilgi türlerinden bahsetmek ve gruplandırmalar yapmak mümkündür. Yaygın bir tasnife göre bilgi aşağıdaki gibi üçe ayrılmaktadır:

1. Önerme bilgisi,
2. Aşinalık bilgisi,
3. Yapma bilgisi²⁴

Burada önerme bilgisi, gerçeklerin veya doğru önermelerin bilgisidir.²⁵ Geleneksel olarak, filozoflar en çok önermesel bilgiyle ilgilenmişlerdir. Filozoflar bilgimizin kapsamını sorduklarında önermesel bilgimizin kapsamıyla yani bildiğimiz doğruların kapsamıyla ilgilenirler. Bir filozof, dış nesnelere olduğunu bildiğini söylediğinde başka bir filozof bunu reddederse belirli bir tür önerme bilgisi olup olmadığı konusunda anlaşamadıkları ortaya çıkmaktadır. Aşinalık bilgisi ve yapma bilgisi ise önerme bilgisinin aksine hakikat odaklı değildir.²⁶ Kişi bir şeyi yapma becerisine sahip olmadan nasıl yapılacağına dair birçok önermesel bilgiye sahip olabileceği gibi bir şeyle ilgili çok fazla önerme bilgisine sahip olmadan onu yapma becerisine de sahip olabilir.²⁷

Bilginin konusuna göre tasnifleri yapıldığı gibi kaynağına göre de tasnifleri yapılmaktadır. Nitekim Taha Abdurrahman’ın akılla ilgili tasnifinden hareketle bilgiyi mücerret aklın bilgisi, müsedded aklın bilgisi ve müeyyed aklın bilgisi olmak üzere üç kısma ayırdığı görülmektedir. Bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Akıl felsefecilerin yaygın olarak benimsediği insanın iç dünyasında merkezi durumda idrak edici bir özne değil, aksine tıpkı dış dünya ile ilgili beş duyardan kaynaklanan algılama biçimlerinde olduğu üzere insanın kalbinden kaynaklanan içsel bir idrak eyleminden ibarettir. Akıl idrake dayalı bir eylem olduğu için zorunlu olarak amaçlılık (makâsîd) ile ilişkilidir. İstikamet olmaksızın amaçlılık olmaz. Bu ise aklın kendine özgü bir istikametinin olmasını gerektirmektedir. Aklın istikameti ve yönelişi ise hakikate yöneliktir... Mücerret akılcılık, akılcılık mertebeleri arasında en düşük mertebedir. Müsedded akıl ise dinî hükümlerin açık kuralları ve mekanizması ile doğrulanmış akıldır. Bu iki akıldan daha üstün olan ise müeyyed akıl olup fiilleri sadece yaratıcı ve rızık veren Hakk’a nispet etmektedir. Mücerret akıl maksatların faydalı ve vasıtaların elverişli olduğuna dair kesin bir bilgi bulamazken diğer ikisi bu konularda kesin bilgiye ulaşabilmektedir.”²⁸

Bu ikisinin dışında farklı açılardan pek çok bilgi tasnifi görmek mümkündür. Mesela Duralı bilgilenme işinin daha sınırlı/somut olandan daha genel/soyut olana doğru “yalıncat,” “bilimsel” ve “felsefi” olmak üzere üç şekilden bahsetmektedir.²⁹ Burgin ise bilgi kaynağına veya elde edilme yoluna göre deneyimden ve hayal gücünden elde edilen bilgi, akılla elde edilen bilgi ve sezgiye dayanan bilgi şeklinde türlerden bahsetmektedir.³⁰

Bu çalışmada bilgiyi konusuna göre tasnif etme yoluna başvurulmuş ve bilgi; bilimsel bilgi, felsefi bilgi ve dini bilgi kavramsallaştırmaları çerçevesinde irdelenmiştir.³¹ Bu tasnifin tercih edilmesinin temel nedeni diğer tasniflerin tamamını kuşatan bir yapıya sahip olduğunun ve toplumun pek çok kesimi tarafından yaygın olarak kullanıldığının düşünülmesidir.

Şunu belirtmek gerekir ki aslında belli bir yöntemle elde edilen bilgi bilimsel bilgi olarak isimlendirildiğinde felsefi ve dinî bilgi de bilimsel bilgi kategorisinde değerlendirilebilir. Aslında bilimsel bilgi diğer bilgi türlerini kuşatmaya devam etmektedir. Bunu yaparken merkeze matematik ve doğa bilimlerini koymakta, sosyal ve beşerî bilimlere epistemolojik ve metodolojik açıdan doğa bilimlerine yaklaşılabildikleri ölçüde değer biçmektedir. Bilimsel bilgi alanlarının metodolojik ve epistemolojik yaklaşımlarına göre katı (hard) bilimler ve

20 Baofu, *The Future of Post-Human Knowledge*, 185.

21 Bernardo Ferro, *Masters, Slaves and Philosophers: Plato, Hegel and Nietzsche on Freedom and the Pursuit of Knowledge* (Springer, 2022), 302.

22 Baofu, *The Future of Post-Human Knowledge*, 171.

23 Robert Audi, *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge* (New York: Routledge, 2003), 251.

24 Lemos, *An Introduction to the Theory of Knowledge*, 2; Rescher, *Epistemology*, xiv.

25 Bu bilgi türüne şu cümleler örnek verilebilir: “Ali, Sezar’ın öldürüldüğünü biliyor.” “Ali gökyüzünün mavi olduğunu biliyor.” Bu örneklerde, bilgi nesnelere ya da bilinenler, sırasıyla, Sezar’ın öldürüldüğü ve gökyüzünün mavi olduğu yönündeki gerçek önermelerdir.

26 Lemos, *An Introduction to the Theory of Knowledge*, 5.

27 Örneğin bir fizyolog ağırlığın bir ayaktan diğerine nasıl aktarılması gerektiğini, dizlerin nasıl bükülmesi gerektiğini, ayağın nasıl bükülmesi gerektiğini, buna hangi kasların dahil olduğunu vb. incelediği için yürüme hakkında çok fazla önerme bilgisine sahiptir. Yürümeyi yeni öğrenen bir bebek ise bu konuda önermesel bilgiden neredeyse tamamen yoksun olmasına rağmen yürüebilmektedir.

28 Taha Abdurrahman, *Seküler Ahlakın Sefaleti*, çev. Soner Gündüzöz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2023), 28.

29 Ş Teoman Duralı, *Felsefe - Bilim Nedir* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 40-41.

30 Burgin, *Theory Of Knowledge*, 30.

31 Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Serbest Akademi, 2022), 26.

Tablo 1.
Bilginin Türleri

yumuşak (soft) bilimler olarak iki ana gruba ayrılmasının altında böyle bir bakış açısı yatmaktadır.³² Bu yaklaşıma göre bilgi türleri arasında kesinlik ve nesnellik dereceleri bakımından farklılıklar bulunsa da hepsinin bilimsel bilgi şemsiyesi altında toplandığı söylenebilir.³³

Bu açıklamadan sonra şunu belirtmek gerekir ki Tablo 1'deki bilimsel bilgiden kastedilen daha çok katı bilimler grubunda yer alan doğa bilimlerinde, deney ve gözlemler sonucu elde edilen bilgidir. Her ne kadar felsefî ve dinî bilgi yukarıdaki yaklaşım çerçevesinde yumuşak bilimler grubunda yer alıp bilimsel bilgi kapsamına girse de bu çalışmada yöntem ve kaynak farklılıkları ön planda tutulmuş ve üç farklı bilgi türü ekseninde değerlendirme yapılması uygun görülmüştür. Aşağıda söz konusu yöntem ve kaynak farklılıklarına da işaret edilerek Tablo 1'deki bilgi türleri tanımlanmaktadır.

2.1 Bilimsel Bilgi

Olgusal dünyayla ilgili, deney ve gözlemlerle elde edilen akla ve mantığa uygun, doğrulanıp yanlışlanabilen, eleştiriye açık, birikimli olarak ilerleyen bilgi bilimsel bilgi olarak adlandırılmaktadır. Dış dünyanın bilgisi, olgu ve olayların yapısal özelliklerini soyut kavramsal şemalara dönüştürerek elde edilmektedir. Bu bir anlamda hissedilenlerin kavramsallaştırılarak akledilir hale evrilmesi ve belirli bir nedensellik kurularak idrak edilmesi anlamına gelmektedir. Böylece olgu ve olaylar açıklanabilir ve anlaşılabilir kılınarak gerektiğinde çözüm üretmek veya öngöründe bulunmak mümkün olmaktadır. İnsan bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek, yani bir şehir veya devlet kurabilmek için bilimsel bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bilimsel bilgi rasyonel, eleştiriye açık ve paylaşılabılır olduğundan müşterektir. Yani bütün insanlık tarafından kabul edilebilir, öğretilerilebilir bir içeriğe sahiptir.³⁴

Bu bilgi yalnızca fenomenlere yani olay ve olgulara ait olup döneşeldir. Başka bir ifadeyle bilimsel bilgi belirli bir döneme ait olup başka bir zaman diliminde değişebilmektedir. Doğruluğa yaklaşma fikri bilim kuramının en önemli fikirlerinden biridir. Nitekim Einstein, bütün doğa bilimleri kuramları gibi kendi kuramının da geçici bir çözüm denemesi niteliğinde yani hipotetik olduğunu kesin olarak bildiği anlaşılmaktadır. Kendi çekim kuramından beklediği, aranan kurama Newton'un çekim kuramından daha iyi bir yaklaşım sergilemesi ve dolayısıyla doğruluğa daha çok yaklaşmasıydı.³⁵ Aslında olay ve olguların doğruluk-yanlışlık açısından nötr olup sadece mevcut olduklarını da belirtmek gerekmektedir. Doğruluk ve yanlışlık inancın olgularla ilişkisine bağlıdır ve inanca ait keyfiyetlerdir.³⁶

Bilimsel bilgi gözlenebilir ve bilim adamları tarafından doğrulanabilir olan önermelerle sınırlandırılmaktadır. Bilimsel teoriler tecrübe alanının ardındaki bilgi alanıyla ilgili bazı fikirleri ihtiva etse bile duyulur alanla sınırlı olmalıdır. Ne bilimsel önermelere tümelik atfedilmelidir ne de tümelikle tanımlanan nesnelere gözlemlenen şeyin ardındaki gerçeklik olarak tasvir edilmelidir.³⁷

İnsan kendisine veya dış dünyaya bakarak sürekli renkler, şekiller, nesnelere, olaylar, insanlar ve onların yaptıkları hakkında bilgi edinmektedir. Hafızasında sakladığı bu bilgileri düşünerek ve bunlardan çıkarımlar yaparak bilgisini genişletebilmektedir.³⁸ Bilimsel bilginin hatta günlük gözlemsel bilginin temel kaynağı algı yoluyla bize ulaşan verilerdir. Aslında başkalarından farklı yollarla edinilen bilimsel bilginin de kısmen algısal deneyim temeli bulunmaktadır. Kısacası algı, laboratuvar çalışmaları ve doğa gözlemleri yapmayı mümkün hale getirmektedir. Bu tür ilk deneyim olmadan elde edilen bilimsel bilgi, örneğin doğa hakkında teoriler oluşturularak ve bunları matematikselleştirerek elde edilen bilgi yine de doğrudan veya dolaylı olarak birinin algılarına dayanmaktadır.³⁹ Ancak şu noktayı hatırlatmak gerekir ki dış dünya gözlemlendiğinde bilimsel bilgi otomatik bir şekilde ortaya çıkmamaktadır. Öncelikle bir problemi fark etmek ve tanımlamak gerekmektedir. Sonrasında bu problem çerçevesinde sorulan sorular araştırmaya yön vermektedir. Bu sorular bağlamında veriler toplandıktan sonra hipotezler kurularak test edilmektedir. Test sonrası onaylanan hipotezler bilimsel bilgi olarak kabul edilmekte ve bilini hale gelmektedir.⁴⁰

Bilimsel bilgi ortaya çıkan her yeni kanıtla gözden geçirilen bir yapıya sahip olup kesin ve nihai gerçek olduğu iddiasında bulunmamaktadır. Bu bilgi türünün ortaya çıkmasında şüphecilik ve eleştirel düşüncenin önemi büyüktür. Bilimsel bilginin dayandığı bilimsel yöntem yeni fikirlerle ve alternatif açıklamalara kapı aralayan bir zihin yapısına sahip olmayı gerektirmektedir. Bilimsel bilgi ampirik kanıtlara dayandığı için sürekli geliştirilebilen bir yapıdadır.⁴¹ Bilimsel bilginin bir diğer özelliği, mevcut bilimsel yöntemlerle gözlemlenebilir ve

32 C. P. Snow, *The Two Cultures* (UK: Cambridge University Press, 2012), 53-73.

33 Aslında vahyin temel ilkelerine uygun olma şartıyla felsefî ve bilimsel bilgi aynı zamanda dinî bilgi kategorisinde yer alagelmıştır. Dinî bilginin bu kaçatıcı yönünü uyarlamaya çalışan bilimsel bilgi diğer bilgi alanlarını tamamen dışlamayarak onlara yumuşak bilimler payesini vererek egemenliğini güçlendirmeye çalışmaktadır. Ancak bunu yapabilmesi bilginin kaynaklarını çeşitlendirmesini (vahyi, ilhamı ve sezgiyi bilginin kaynaklarına eklemesini) gerektirir.

34 İhsan Fazlıoğlu, "İslam Düşünce Atlası", *Araştırmalar Dönemi, Ta'dil, Tebdil ve Tağyir Arasında Nazari/Akli İlimlerde Yeni Araştırmalar* (Erişim 08 Şubat 2022).

35 Karl Popper, *Hayat Problem Çözmektir*, çev. Ali Nalbant (İstanbul: YKY Yayınları, 2022), 34.

36 el-Attas, *İslam Metafizikine Prolegomena*, 103-104.

37 Goldman, *Knowledge in a Social World*.

38 Audi, *Epistemology*, 258.

39 Audi, *Epistemology*, 258.

40 Audi, *Epistemology*, 260.

41 S. Carey - C. Smith, "On Understanding the Nature of Scientific Knowledge", *Educational Psychologist* 28/3 (SUM 1993), 235-251.

ölçülebilir olanlarla sınırlı olmasıdır. Bu nedenle bilimsel bilginin insan varoluşunun her yönünü açıklaması mümkün değildir. Örneğin bilinç, öznel deneyim gibi bazı fenomenler mevcut bilimsel yöntemlerle tam olarak açıklanamazdır.⁴²

2.2 Felsefi Bilgi

Düşünme edimiyle elde edilen, mantıksal açıdan tutarlı, eleştiriye açık bilgi, felsefi bilgi olarak adlandırılabilir. Felsefi bilgi sadece belirli bir alan üzerinde odaklanmamaktadır. Bilimsel bilginin aksine geniş bir yelpazede hareket ederek kendisine sunulan her türlü bilgiyi kullanmaktadır. Bu anlamda o tüm bilgi türlerinin incelenmesiyle elde edilmiş öznel bir bilgidir. Aslında felsefi bilginin analitik yönü büyük veri analizleri için kullanılan sistemlerle benzerlik göstermektedir. Büyük veri (big data) pek çok farklı kaynaktan topladığı dağınık verileri belli kategoriler çerçevesinde bir araya getirerek anlamlı hale dönüştürmektedir. Felsefi bilgi de benzer şekilde her türlü bilgi malzemesini kendi bilgi yaklaşımına göre yeniden düşünüp analiz ederek sonuç çıkarmaya çalışmaktadır.⁴³

Matematik biliminde teoremler, fizikte doğa yasaları, tarih biliminde geçmişte insan topluluklarının nasıl yaşadıkları öğrenilmektedir. Felsefede ise düşünen insanların çeşitli konularda ileriye sürmüş oldukları çoğu zaman birbirine aykırı birtakım öğretiler veya sistemler karşımıza çıkmaktadır. Felsefi düşüncenin bilimden farklı olan en önemli bir diğer özelliği, bilimin yalnızca olgularla ilgilenmesine karşılık, felsefenin olgular yanında aynı zamanda değerler, anlamlar, idealler veya erekler diye adlandırılan bir varlık türünü veya bunları içine alan bir varlık alanını kendisine konu edinmesidir.⁴⁴ Bilimsel bilgi söz konusu olduğunda genellikle beklenen bilim adamlarının birbirlerinin bilimsel görüşlerini paylaşması, desteklemesi ve ortak bir zeminde hareket etmesidir. Ancak felsefi bilgi için böyle bir durum yoktur. Bir filozofun başka bir filozofun felsefi bir görüşünü paylaşması beklenmez, hatta arzu da edilmez. Zaten bugüne kadar herhangi bir filozoftan felsefi sisteminin veya görüşünün herkes tarafından kabulüne pek rastlanmamıştır.⁴⁵ Ancak felsefi bilginin konumu zaman içerisinde farklılaşmaktadır. Günümüzde felsefe ve felsefi bilgi bilimin ve bilimsel bilginin yorumlayıcısı haline gelmiş olup doğa ve sosyal bilimlerin sonuçlarını bir dünya görüşü içinde düzenlemektedir. Yine de bu düzenleme yeri geldiğinde bilimin ve bilimsel bilginin yönünü belirleyebilmektedir.⁴⁶

2.3 Dinî Bilgi

Dinî bilgi, insanların dünya ile olan ilişkisini, evrenin doğasını, ahlaki ilkeleri ve insanın kainattaki yerini anlamaya yönelik farklı bir perspektif sunmaktadır. Dinî bilgi kutsal bir varlık veya güce inanıp bağlanmayla ilintilidir. Dini bilginin insanların inançlarına dayanan ve onların hayatlarının amacıyla ilgili temel sorularına cevap sunan bir alan olduğu söylenebilir. Bu bilgi türü genellikle sembolik ifadeler, ritüeller, kutsal metinler ve toplumsal uygulamalarla ifade edilmektedir. İnsanların çoğunun bir dine mensup olması bu bilgi türünü daha belirleyici hale getirmekte ve dikkate alınmasını gerekli hale getirmektedir.

Dinî bilginin nasıl elde edileceği ve ne olduğu konusunda oldukça farklı görüşler vardır. Örneğin muhafazakâr Protestan görüş Tanrı hakkında bilgi edinmek için Kutsal Kitap'a başvurmak gerektiğini ve bu bilginin doğru olacağını savunmaktadır. Doğal teologlar ise Tanrı hakkında bilgi edinmenin yolunun doğal dünyayı gözlemekle mümkün olacağını vurgulamaktadır. Fideistler ise Tanrı hakkındaki bilginin inanç temelli olduğuna ve rasyonel argümanların kıymetinin olmadığına dikkatleri çekmektedir. Umutçu Katolikler olarak isimlendirilebilecek bir kesim ise Tanrı hakkındaki bilginin inanç ve insan tecrübesinin birleşmesiyle gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Son olarak pragmatik teolojiye bakıldığında Tanrı hakkındaki bilginin işlevsel yönüne vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede dini bilginin tanımlanmasında hangi dini yorumun veya mezhebin belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁷

İslam düşünürlerine bakıldığında ise vahiy esaslı bir bilgi teorisinin savunulduğu ve bir anlamda bütün bilgi türlerini dinî bilginin kapsamı altına sokan bir yaklaşımın hâkim olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Attas, Batı biliminin epistemolojisinin İslam'ın bilgi anlayışına uymadığını rasyonalizmin İslam'ın geleneksel öğretileriyle çatıştığını vurgulamaktadır. Bu ikisi arasında önemli farklılıklar olduğunu bu yüzden İslam'ın bilgi teorisi ve değerlerinin terkedilerek Batı'nınkini takip etmeyi son derece yanlış bulmaktadır. İslam vahiy esaslı bir bilgi teorisini ön plana çıkarırken Batı pozitivist bir anlayışı benimsemektedir. Bu bağlamda Batı'da bilgi, doğanın kontrol altına alınmasına hizmet ederken İslam'da, insanın yaratılış amacını anlama ve yaratılıştaki hikmetleri keşfetmeye dönüktür.⁴⁸

Tasavvuf alanına bakıldığında keşfi/vehbî bilginin merkeze yerleştirildiği görülmektedir. Nitekim İbn Arabî bilgiyi elde etme yollarını fikir ve keşf/vehb olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre vücudun hakikati fikir ve nazar ile değil keşif ilimleriyle bilinebilir. Zira peygamberler ve onları rehber edenlerin bilgisi aklın tavrının ötesindedir. Arabî'ye göre tarihselci, ilerlemeci ve yataycı (horizontal) yöntemlerle vücudun anlaşılması imkansızdır. Keşfi/vehbî bilgi sırf tarihî ve yatay bir düzleme ait olmadığından bu noktada önemli bir imkân taşımaktadır. Bu bağlamda İbn Arabî vücudun anlaşılmasının mantığı ilimler gibi katı ve kalıplaşmış kuralları olmayan keşfi/vehbî bilgiyle mümkün olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Ancak bu tür bilginin kalıplaşmış kuralları olmadığı için her zaman akılla izah edilmesi mümkün olmayabilir.⁵⁰

Sonuçta düşünürlerin kendi hayat tecrübelerine dayanarak bilgiyi/dinî bilgiyi farklı şekillerde tanımladıkları ve bilgi edinmenin farklı kaynaklarına dikkat çektikleri anlaşılmaktadır. İslam düşünürlerinin bakış açılarının ortak noktası, vahiy temel bir bilgi edinme kaynağı olarak görmeleridir. Bu bağlamda kutsal metne geçerli ve güvenilir bir yöntem takip edilerek yaklaşılması koşuluyla farklı yöntemlerin geçerli olabileceği ve belirli bir yöntemi esas alan bir bilgi anlayışının diğer bilgi anlayışlarını tahakkümü altına almaya çalışmasının anlamsız olacağı ifade edilebilir.⁵¹

42 İgal Galili, *Scientific Knowledge as a Culture: The Pleasure of Understanding* (Switzerland: Springer, 2021), 475.

43 Arslan, *Felsefeye Giriş*, 5-6.

44 Arslan, *Felsefeye Giriş*, 7.

45 Arslan, *Felsefeye Giriş*, 4.

46 Goldman, *Knowledge in a Social World*.

47 John M. DePoe - Tyler Dalton McNabb, *Debating Christian Religious Epistemology: An Introduction to Five Views on the Knowledge of God* (Bloomsbury Academic, 2020).

48 Sebastian Günther, *Knowledge and Education in Classical Islam: Religious Learning between Continuity and Change (2 vols)* (BRILL, 2020), 1001-1011.

49 Mahmut Erol Kılıç, *İbnü'l Arabî* (Ankara: İSAM Yayınları, 2019), 127-134.

50 Şakir Gözütok, "Tasavvufî Eğitimde Bilginin Elde Edilmesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (2001), 101.

51 Joseph M. Kramp, "The Sacrifice of Knowledge: Vain Debates in the Social Scientific Study of Religion", *Journal of Religion & Health* 52/1 (Mart 2013), 73.

Tablo 2.
Bilgi Türlerinin Öne Çıkan Özellikleri

Dinî Bilgi	Bilimsel Bilgi	Felsefî Bilgi
Bir inanç sistemine dayanmaktadır.	Deney ve gözleme dayanmaktadır.	Mantığa ve rasyonel düşünmeye dayanmaktadır.
Kutsal metni ve geleneği aklın rehberliğinde anlamayı esas almaktadır.	Bilimsel yöntemi esas almaktadır.	Mantıksal ve analitik düşünceyi esas almaktadır.
Hayatın anlam ve amacıyla ilgili sorulara vahyi dikkate alarak cevap vermektedir.	Hayatın anlam ve amacına değil doğayı açıklamaya ve kontrol altına almaya odaklanmaktadır.	Hayatın anlam ve amacıyla ilgili sorulara akıl yoluyla cevap aramaktadır.
Kişisel ve özel deneyimleri de içermektedir.	Nesnel ve doğrulanabilir gerçekleri içermektedir.	Soyut düşünceler ve kavramlarla meşgul olmaktadır.
Temel ilkeler sabittir ancak bir yöntem çerçevesinde farklı yorumlara açıktır.	Bilim camiası tarafından genelde ortaklaşa kabul görmektedir.	Farklı yorumlara açık ve tartışmalıdır.

Bilgi türlerinin temel özelliklerinden bazıları şu şekilde tablo haline getirilebilir:

Tablo 2'de görüldüğü gibi üç bilgi türü esas aldıkları ilkeler, kullandıkları yöntemler ve bilginin kaynağı olarak kabul ettikleri hususlar bakımından önemli farklılıklara sahiptir. Bununla birlikte hangi tür olursa olsun bilginin kanıta dayalı olması gerektiği konusunda mutabık oldukları anlaşılmaktadır.

3. DİN EĞİTİMİ BİLİMİ BAĞLAMINDA BİLGİ TÜRLERİ ARASINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Günümüzde felsefenin bilimin yorumlayıcısı haline geldiği, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin sonuçlarını bir dünya görüşü içinde düzenlediği söylenebilir. Aslında bilimsel ilerlemelerin arka planında bir dünya görüşü bulunmakta ve teknolojik ilerlemeler arka plandaki dünya görüşüne bağımlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Yani bilimin genel sonuçları ve önermeleri belli bir çanak içerisinde ve belli bir istikamette yorumlanmaktadır. Bu çanağın eleştirel değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir.⁵² Bu bağlamda modern bilimin metodları, kavramları, ön kabulleri, sembolleri, tecrübî ve aklî yönleri, ahlaki ilkeleri, köklere dair yorumu, bilgi teorisi, dış dünyaya bakışı, kozmoloji anlayışı, bilimler tasnifi ve sınırları gibi pek çok konuda eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmeler yapılmalıdır.⁵³ Çağdaş bilimcilerin insanı ve zihinsel yapısını incelerken psikolojik, biyolojik, antropolojik yöntemlerin dışına çıkmamaları bilimsel bilgiyi fiziksel gerçekle sınırlama işlevinin bir uzantısıdır.⁵⁴

Bu sınırlama işlevi, eğitim uygulamalarında insanlara hangi bilgi parçalarının veya alanlarının hangi yaklaşımla öğretileceği, genel olarak kabul edilen bilgilerden hangilerine yer verileceği, tartışılacak alanlarda hangi içeriklerin seçileceği, tartışılan konuların ne kadar öğretileceği ve buna kimin karar vereceği, hangi kriterlerin veya yönergelerin izleneceği gibi pek çok meselede kendisini gösterebilmektedir.⁵⁵ Daha sağlam bir zeminde yukarıdaki sorulara cevap arandığında eğitim uygulamalarında yer verilmesi gereken bilginin ilk özelliğinin “doğruluk” olması gerektiği söylenebilir. Aslında doğru bilginin mümkün olduğu ve onun tüm erdemlere zemin olması gerektiği dinde (İslam'da) bir inanç konusudur.⁵⁶ Bilginin elde edilebilir olduğunu ve nesnel olabileceğini inkâr etmek hem bilimlerin dayandığı temelin hem de dinin temelini yıkılması anlamına gelmektedir. Müslümanların problemlerinin bir kısmı karışık ve bozuk bilgiden kaynaklanmakta olup diğer sorunlar bozuk bilginin uzantılarıdır.⁵⁷ Bu yüzden düzenli, sahil bilgi ve ona ulaşmanın yollarının öğrenilmesi sorunların çözümünde kilit öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında doğru (sahih) bilgiye ulaşmanın yollarının ortaya konması, din eğitimi biliminin teorik uğraş alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Din eğitimi biliminin farklı bilgi kaynaklarından ve farklı bilgi türlerinden istifade edebilen multidisipliner yapısı, doğru ve bütünlüklü bilgiye ulaşmak için ciddi bir potansiyel barındırmaktadır. Nitekim Tosun ve Sayın tarafından yapılan araştırmanın verilerine göre din eğitimcileri, dinî bilginin hayatın bütününe ve bütün bilgileri içine aldığını düşünmektedir.⁵⁸

Farklı bilgi türlerinin birlikteliği doğru ve bütünlüklü bilgiye ulaşabilmede ciddi imkanlar barındırmakla birlikte çözülmesi gereken bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Mesela bu problemlerden biri bilginin farklı türleri arasında nasıl bir ilişki olduğudur. Bilginin farklı türlerinin ortak noktaları ya da ayrıştığı noktalar var mı? Bilginin farklı türleri birbirini destekliyor mu yoksa çatışıyor mu? Bilginin türlerinden biri diğerlerinden daha üstün olabilir mi? Bilginin türleri arasında doğruluk ve güvenilirlik bakımından bir sıralama yapılabilir mi? Elbette bu soruların sayısını arttırmak mümkündür. Bu sorulara her bilimsel disiplin kendi yöntem ve ilkeleri çerçevesinde cevap vermeye çalışmaktadır.

Bilimsel ve felsefî bilginin zeminini teşkil eden bilim felsefesinin başlıca yöntemleri, duysal algı ve deneyim yardımı olmaksızın akla bağlı kalmayı seçen felsefî rasyonalizm; akla bağlı olmanın yanında sezgiyi, otoriteyi, vahyi ve dini reddeden seküler rasyonalizm ve bilginin tamamen gözlemlenebilir olgulara, mantıkî yapılar ve dilbilimsel analizlere dayandırıldığı felsefî ve mantıkî empirizmdir.⁵⁹ Modernite ile birlikte dinî bilginin bilimsel ve felsefî bilgiden ayrıştırılarak bilgi değeri bakımından en azından kuşku duyulması gereken bir konuma sokulduğu görülmektedir. Aslında modernite öncesi dönemlere bakıldığında bilimsel ve felsefî bilgi arasında bir çatışma ya da uyumsuzluk göze çarpmamaktadır.

52 el-Attas, *İslam Metafizikine Prolegomena*, 102-103.

53 el-Attas, *İslam Metafizikine Prolegomena*, 103.

54 Wan Muhammed Nor, "Al-Attas'ın Eğitim Felsefesi ve Metodolojisinin Genel Hatları", çev. Yasin Ceylan, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 7/1 (1994), 44.

55 Goldman, *Knowledge in a Social World*, 349-350.

56 Nor, "Al-Attas'ın Eğitim Felsefesi ve Metodolojisinin Genel Hatları", 47.

57 Nor, "Al-Attas'ın Eğitim Felsefesi ve Metodolojisinin Genel Hatları", 48.

58 Gülşen Sayın - Cemal Tosun, "Din Eğitimi Öğretmenlerinin Bilgi ve Dini Bilgi Anlayışları", *Eskiye* 45 (20 Eylül 2021), 775.

59 el-Attas, *İslam Metafizikine Prolegomena*, 104.

Seküler, rasyonalist ve empirist temellere dayanan felsefî ve bilimsel bilgi, otorite ve sezgiye, bilginin meşru kaynakları olması cihetiyle olumsuz yaklaşmaktadır. Daha doğrusu sezgiyi duyuşsal gözlemlere, anlamı ansızın kavranılan mantikî çıkarımlara ya da ani bir algı patlaması şeklinde ortaya çıkan duyu güçlerine indirgeyerek kurmuş olduğu sistem içerisinde anlamlandırmaya çalışmaktadır.⁶⁰ Aslında bilme yollarından biri olan sezgi, akıl ve deneysel yollarla elde edilen bilgiden farklı bir bilgiye ulaşılmasını sağlamaktadır. Attas'a göre gerçeğin ve hakikatin bilgisi daha yüksek seviyede bir deneyim yani sezgi ile bilinebilir. Ancak böyle bir deneyimin (sezginin) imkânı ve geçerliliği kabul edildiğinde diğer tür bilgilerin geçerliliği de sağlanabilir.⁶¹

Bilgi türlerinin hepsi insan zihninde sürekli etkileşim halindedir ve birbirinden etkilenmektedir. Dahası kişinin inançları ve tutumları da bilginin anlamlandırılmasında son derece etkilidir. Örneğin bilimsel bilgi inançlı bir zihinde yüce bir kudretin göstergesi olarak algılanabilirken fizik ötesi dünyaya ilgisiz bir zihinde böyle bir etki göstermeyecektir. Nitekim evrim teorisini kabul etme veya reddetme üzerinde etkili faktörlerin incelendiği bir çalışmada önceden sahip olunan inançların ve dine bağlılık düzeyinin evrim teorisine yönelik geliştirilen tutumda son derece belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu araştırmancın sonuçları kişisel inançların ve yansıtıcı düşünme becerisinin bilimsel bilgiye yönelik tavır geliştirmede etkisini göstermektedir.⁶² Aslında dinlerin bilgi ve inanç kavramlarıyla ilgili farklı yaklaşımları söz konusudur. Dinlerde bilgi ve inanç arasında bazı yönleriyle uyumlu bazı yönleriyle çelişik bir ilişki olduğu söylenebilir.⁶³ Bu bağlamda dinlerin hepsi dikkate alınarak dinî bilgi ile diğer bilgi türleri arasında değerlendirme yapmak oldukça güçtür. Bu yüzden bu çalışmada dinî bilgi kavramı kullanıldığında ve onunla ilgili değerlendirmeler yapıldığında daha çok İslam dininin merkeze alındığı unutulmamalıdır.

Dış dünyaya farklı katmanlardan oluşan bir gerçeklik küresi olarak bakıldığında farklı bilgi türlerinin yöntemlerini dikkate almak bu katmanların hepsinin farkına varmaya ve aralarındaki münasebeti görmeye katkı sağlayabilir. Bilimsel bilginin objektif ve sistemli bir yaklaşıma sahip olmasından ötürü diğer bilgi türleriyle kıyasla daha doğru ve güvenilir bir konuma sahip olabileceği akla gelse de her bilgi türü farklı kaynaklardan beslendiği ve farklı yöntemleri benimseyebildiği için doğruluk ve güvenilirlik açısından karşılaştırma yapılması hatalı olabilecektir. Bu yüzden bilgi türlerine bütünü parçaları olarak bakmak ve birbirlerini tamamladıklarını varsaymak daha doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir.

Bu noktada diğer bilgi türlerine atıfta bulunması bakımından dinî bilginin diğer bilgi türlerinden daha kuşatıcı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum aşağıda şekil olarak gösterilmiştir:

Şekil 1'de görüldüğü üzere bilimsel bilgiye göre oldukça geniş bir alanda hareket eden felsefî bilgi, dinî bilgiyle kıyaslandığında bilginin kaynakları bakımından dar bir alanla kendini sınırlanmış görünmektedir. Çünkü felsefî bilgi modern dünyanın araçsal aklının bir ifadesi olarak görülebilen mücerret akla dayanmaktadır ve çoğunlukla burhanı kendisine referans almaktadır.⁶⁴ Son kertede bu üç bilgi türünden felsefî bilginin bilimsel bilginin varlığını dikkate alarak ona atıfta bulunduğu, dinî bilginin ise gerek bilimsel gerekse felsefî bilgiyi dikkate aldığı ve onlara atıfta bulunduğu görülmektedir. Nitekim bu farklı bilgi türlerinin, bilginin kaynakları olarak merkeze aldığı unsurlara bakıldığında dinî bilginin diğer ikisinin merkeze aldığı unsurlara üçüncü bir kaynak olarak vahyi ya da haberi eklediği söylenebilir. Dinî bilgi, kutsal olanla doğrudan veya dolaylı olarak ilişki kurma potansiyeli olmaları yönüyle duyular ve akli, başka bir şekilde ifade etmek gerekirse bilimsel ve felsefî bilgi türlerini de dikkate almaktadır.⁶⁵ Ötekinin varlığı üzerine kurulan bir sistemin, ötekini yok sayan bir sistemden daha kuşatıcı olduğu açıktır. Yani ötekini var saymak onu yok saymaktan daha doğru bir yaklaşımdır.

Din eğitimi biliminde ister teolojik isterse bilimsel-antropolojik yaklaşım⁶⁶ benimsensin bütün bilgi türlerinden yararlanılabileceği söylenebilir.⁶⁷ Bu yüzden asıl üzerinde tartışılması gereken konu hangi bilgi türüne yer verileceğinden ziyade farklı bilgi türlerinin bir bütünlük içerisinde ele alınmasının yollarıdır. Üç farklı bilgi türünün kaynakları ve yöntemleri belli oranda farklılaştığından ortaya farklı önermeler koymaları kaçınılmazdır. Bu farklı önermeler bazı durumlarda birbirleriyle çatışıyor gibi gözükülebilir. Bu noktada bilginin farklı mertebeleri, boyutları ya da seviyeleri olduğunu nazara vererek çözüm yolları geliştirmek mümkündür. Örneğin dinî bilgi sayesinde bilimsel bilgiye değer yüklemesi yapılabilir. Bilimsel bir olgunun değersel boyutu reddedildiğinde dinî bilginin bilimsel bilgiye manevi bir anlam yüklemesinin önü kesilmektedir. Ancak değersel boyutun varlığı kabul edildiğinde bu durum bilimsel bilginin bir olgu olarak varlığına aykırı bir durum teşkil etmemektedir. Aslında Şekil 1'de görüldüğü gibi dinî bilgi bilimsel bilgiyi bir yönüyle kuşatmaktadır. Bilimsel bilgi dini bilgiyi dışarıda bırakırken dini bilgi, bilimsel bilgiyi geçerli bir bilgi türü olarak kabul etmekte ve ona değer yüklemektedir.

Bu noktada dinî bilgi ile bilimsel bilgi arasındaki farklılığın yöntemden ziyade kaynakla ilgili bir durum olduğu hatırlatılabilir. Dinî ilimlerde bilimsel yöntemlerin kullanılması gayet doğaldır. Sosyal bilimlerde nicel ve nitel paradigmlar çerçevesinde bilgilerin toplanması ve analiziyle ilgili bütün yöntem ve teknikler dinî ilimlerde de kullanılabilir. Ancak dinî ilimlerde dinin temel kaynaklarındaki esaslar kesin bilgi olarak kabul edilmekte ve değerlendirilmeler bu çerçevede yapılmaktadır. Bu temel ilkeler ya da esaslar dinî bilginin inşasında son derece önemli bir rol oynarken bilimsel bilginin ortaya çıkmasında bir tesiri yoktur.

60 el-Attas, *İslam Metafizikine Prolegomena*, 105.

61 Nor, "Al-Attas'ın Eğitim Felsefesi ve Metodolojisinin Genel Hatları", 40.

62 Ae Lawson - Wa Worsnop, "Learning About Evolution and Rejecting a Belief in Special Creation - Effects of Reflective Reasoning Skill, Prior Knowledge, Prior Belief and Religious Commitment", *Journal of Research in Science Teaching* 29/2 (Şubat 1992), 165.

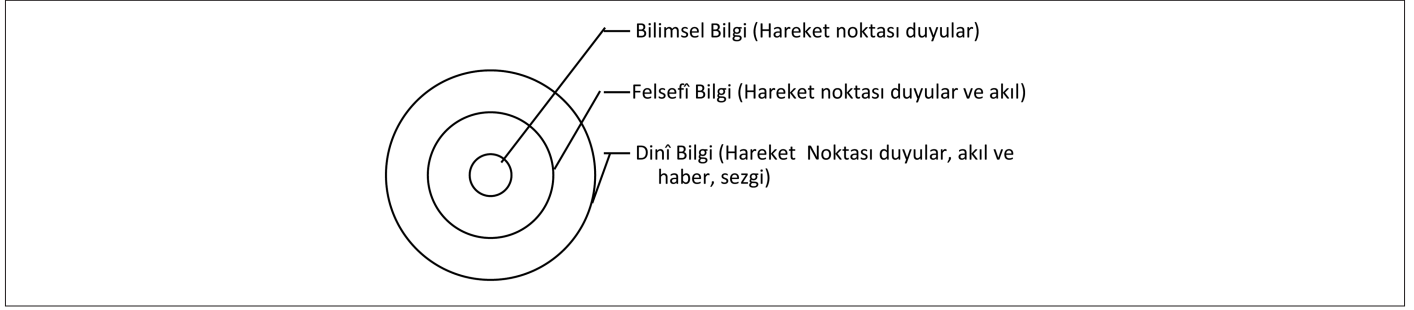
63 James Kellenberger, *Religious Knowledge* (Palgrave Macmillan, 2022).

64 Abdurrahman, *Seküler Ahlakın Sefaleti*, 26.

65 Ahmet Özalp, "Din Eğitimi Bağlamında İnsanın Kutsalla İlişkinin Araçları Olarak İslam Düşüncesinde Bilginin Kaynakları", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15 Haziran 2020), 65.

66 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2005), 8.

67 Muhiddin Okumuşlar - Fatih Genç, *Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği*, "Din Eğitimi içinde, yazar Recai Doğan ve Remziye Ege, 53-79 (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 58.

Şekil 1.
Ötekinin Varlığına Atıfta Bulunmaları Bakımından Bilgi Türleri Arasındaki İlişki.¹

1 Tabloda gösterildiği gibi bilimsel bilgini hareket noktası duyularla elde edilen bilgilerdir. Ancak bilimsel bilgi için bilginin kaynakları elbette sadece duyularla sınırlı değildir. Duyularla elde edilen veriler akıl yoluyla yorumlanarak anlamlı hale getirilmeye çalışılmaktadır. Dahası bilimsel paradigmanın değişiminin sezgi yoluyla olduğu düşüncesi de bilimsel bilginin kaynaklarının sınırlarını genişleten bir durumdur.

Aslında modern çağda dinî bilgi ile bilimsel bilginin karşı karşıya gelmesi ve dinî bilginin savunmada kalmasının temel nedeni epistemolojik duruşla ilgilidir. Epistemolojik bakış açısı farklılaştırıldığında çatışmayla ilintili problemler ortadan kalkabilecektir.⁶⁸ Bilindiği üzere epistemolojik pozisyonlar arasındaki çeşitlilik ve değişimler, felsefe tarihinde önemli rol oynamaktadır. Aristoteles'in realizmi, formların nesnel gerçekliklere sahip olduğunu iddia etmektedir. Ancak, 14. yüzyıldan itibaren Ockhamlı William ve sonrasında güçlenen nominalizm gibi akımlarla birlikte, formların yalnızca dilde ve zihinde var olduğu savunulmuştur. Bu nominalist görüş, modern zamanlarda da etkisini sürdürmüş ve matematik felsefesi ve bilgi teorisiyle ilişkilendirilmiştir. Evrensel fikirlerin doğuştan mı yoksa sadece duyular yoluyla mı elde edildiği konusunda Platon ve Aristoteles tarafından çizilen iki pozisyon ortaya çıkmış ve Orta Çağ boyunca tartışmalar sürmüştür. Augustinus, Platoncu pozisyonu benimserken, Aquinas Aristotelesçi pozisyonu savunmuştur. Descartes, net ve açık fikirlerin doğuştan geldiğini iddia etmiştir. Ancak, Lucke, Hume ve Berkeley gibi İngiliz empiristleri bu iddiayı sorgulamış ve tüm fikirlerin duyulardan kaynaklandığını göstermeye çalışmışlardır. Kant'a göre ise algılama ve anlama süreçleri duyulardan etkilenirken, bilginin yapısı a priori kavramlar ve kategoriler tarafından şekillendirilmektedir. Bu şekilde, epistemolojik duruşlar arasındaki tartışmalar ve değişen görüşler, bilgi teorilerinin evriminde önemli bir rol oynamaktadır.⁶⁹ Din eğitimi biliminin farklı bilgi türlerini yer vererek ve bilginin kaynaklarını çeşitlendirerek epistemolojik duruş olarak yukarıda zikredilen yaklaşımlara karşı sentezci bir bakış açısı sergilediği düşünülebilir.

Dinî bilgi ile bilimsel bilgi arasındaki ilişki tekdüze olmayıp bazı durumlarda bu ikisi birbirini tamamlamakta bazı durumlarda ise farklılaşmaktadır. Esasen bu durum daha çok bilimsel bilginin maddeyi merkeze alarak hareket etmesi, dinî bilginin ise daha çok maneviyatı merkeze koyarak bir çerçeve oluşturmaya çalışmasıyla ilgilidir. Biraz daha açmak gerekirse dinî bilgi daha çok inancın önemini vurgularken bilimsel bilgi gözlemsel kanıtlara ve mantıksal akıl yürütmelere odaklanmaktadır. Dinî bilgi ile bilimsel bilgi arasında üç farklı şekilde ilişki kurmak mümkün görünmektedir. Birinci ilişki kurma yaklaşımı "yorumlama" olarak isimlendirilebilir. Dinî bilgi ya da inançlar ile bilimsel bilgi arasında bir uyumsuzluk veya çatışma görünüyorsa bunu gidermek için yoruma başvurulabilir. Bu yapılırken dinî bilginin yorumlanması daha kolay ve makul görülmektedir. Zira dinî öğreti ya da kıssalar bilimsel bilgi ya da gerçeklere göre yoruma daha açıktır. Dinî öğretiler yerine göre mecaz ya da teşbih olarak yorumlanabilirken bilimsel gerçekler için böyle bir durum söz konusu değildir. Elbette yeni bilimsel kanıtlar ortaya çıktığında bilimsel bilgi farklılaşabildiğinden bu yorumlama sürecinin sürekli güncellenmesi gerektiği ortadadır. İkinci yaklaşım "ayrıştırma" olarak adlandırılabilir. Bu yaklaşım dinî bilgi ile bilimsel bilginin temel olarak farklı gerçeklik alanlarıyla meşgul olduklarını, bu yüzden aralarında bir uyumsuzluk ya da çatışmadan bahsedilemeyeceğini savunmaktadır. Nitekim bilimsel bilgi doğayla ilgilenirken dinî bilgi inançla ve maneviyatla ilgilenmektedir. Dinî inançlar bilimsel olarak kanıtlanamazken bilimsel bilgi kanıtlara dayanmaktadır. Üçüncü bir yaklaşım ise "birleştirme" olarak isimlendirilebilir. Bu yaklaşımda bilimsel bilginin dinî bilgiyi daha derin bir şekilde kavramaya yardımcı olduğu düşünülmektedir. Bir anlamda dinî bilgi esas kabul edilmekte, bilimsel bilgi onun daha iyi anlaşılabilmesi için bir araç olarak görülmektedir.

Yukarıda işaret edildiği üzere din eğitimi bilminde dinî bilginin merkeze yerleştirilmesi veya esas kabul edilmesi dolayısıyla bilimsel ve felsefi bilginin sadece dinî bilgiyi açıklamak veya detaylandırmak için kullanılması takip edilebilecek yaklaşımlardan biri olmakla birlikte başka seçenekler de vardır. Din eğitiminde indirgemeci bir içerik ve sorgulamadan kabul edici bir yöntem yerine bireyleri düşünmeye sevk edecek ve eleştirel bir bakış açısı edinmelerini kolaylaştıracak bir yaklaşım arandığında⁷⁰ yukarıda değinilen üçüncü yolun ön plana çıkacağı söylenebilir. Biraz daha ayrıntılı olarak ifade edecek olursak din eğitimi çalışmalarında herhangi bir dinî bilgi ile bilimsel bilgi arasında çatışmanın var olduğu düşünüldüğünde öncelikle dinî bilginin sadece bir yorum mu yoksa dinin temel kaynaklarına dayalı bir ilke veya hüküm mü olduğu ortaya konulabilir. Eğer sadece bir yorum ise bilimsel bilgiyi merkeze alarak açıklamalarda bulunulması daha doğru bir yaklaşım olabilir. Ancak dinî bilgi dinin temel kaynaklarına dayalı kesin bir ilke ya da hüküm ise bilimsel bilginin savunmasız ve eleştiriye açık olduğu, dolayısıyla nihai gerçek olmadığı dikkate alınarak değerlendirmeler yapılabilir. Bu çerçevede bilimin evreni anlamak için kullanılan bir araç olduğu, dinin ise insanın hayatının anlamını keşfetmesine ve yaratıcı ile bir bağlantı kurmasına yardımcı olduğu her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

68 Finch, "Encyclopedia of Religion", 4/2819.

69 Finch, "Encyclopedia of Religion", 4/2819.

70 Nurullah Altaş, *Din Eğitimi* (Ankara: Nobel, 2022), 248.

Elbette dinî bilgi ile bilimsel bilgi arasında bazı önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin bilimsel bir bilgi ortaya atıldığında bu bilginin kanıtlanması talep edilirken dinî bilgi temelde inanca dayalı olduğu için bilimsel bilgideki gibi bir delillendirme beklenmez. Tanrının varlığını gösterecek hiçbir delil yoksa bile bir müminin inancının sarsılması gerekmemektedir.⁷¹ Aslında inançla ilgili meseleler ya da genel olarak din bilimsel olarak doğrulanabilir bir alan değildir. Ancak beşerî bilimlerden dinin değerinin anlaşılması önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷² Aslında günümüzde gerçeklikle ilgili bilgi ve bu bilginin kaynakları konusunda yeniden düşünmek gerekmektedir. Bu yapılırken hayatın ve toplumun metafiziksel, epistemolojik, ahlakî ve dinî temellerini yeniden değerlendirirken disiplinler arası bir şekilde hareket etmek gerekmektedir.⁷³ Kanıta dayalı bilimsel bilgi ile sadece “biliyorum” hissine dayalı inancı veya dinî bilgiyi uyumlu hale getirmek kolay değildir. Bunun temel nedeni dinî bilgi kapsamında değerlendirilen inancın somut bir kanıta dayanmamasıdır.⁷⁴ Ancak yine de bu iki farklı bilgi türü aynı zihinde bir araya gelerek bir bütünlük arayışı içine girmektedir. Multidisipliner bir bilim dalı olarak din eğitimi bilimi dinî naslarla bilimsel bilgi arasında bir şekilde te'lif yolu arayarak bu temel arayışa cevap vermeye çalışmaktadır.⁷⁵

Aslında bilgi türleri arasındaki etkileşim ve bunlar arasındaki bütünlükle ilgili farklı açıklamalar yapmak mümkündür. Mesela Schweitzer'in “güçlü bilgi” kavramı bilgi türleri arasındaki bütünlük arayışına cevap vermeye çalışmaktadır. Ona göre güçlü bilgi, toplumu ve doğayı anlamayı sağlayan bilgidir. Eğer dinî bilgi, dinlerin toplumu nasıl şekillendirdiğini anlamayı temin ediyorsa ve eleştirel düşünmeyi teşvik ediyorsa “güçlü bilgi” olarak adlandırılmaktadır. Güçlü bilgi yaklaşımı dini sadece bireysel bir inanç sistemi değil, toplumsal bir fenomen olarak ele almaktadır. Güçlü bilgi sayesinde bireylerin farklı dinlerle ilgili derinlemesine anlayış geliştirip kendi düşüncelerini oluşturmaları beklenmektedir. Bu noktada din eğitiminin güçlü bilgiye odaklanması ve bireylerin dinlerin tarihini, inanç sistemlerini ve kültürel etkilerini anlamalarını sağlaması istenmektedir. Güçlü bilgi eleştirel düşünmeyi de teşvik etmekte ve dinî inançları ve uygulamaları sorgulamayı hedef göstermektedir.⁷⁶ Bu yönleriyle güçlü bilgi kavramı bilgi türlerini belirli bir unsur etrafında toplayarak belli bir istikamete doğru yön verebilme potansiyeli barındırmaktadır.

Nihai kertede deney ve gözleme dayanan bilimsel bilginin inşa ettiği dünya resmi zaman ve mekanla sınırlı ve değişkendir. Temelde akli ve burhanî merkeze alan felsefî bilgi ile en başta vahyi bilginin meşru kaynağı kabul eden dinî bilgi ise bilginin kaynakları konusundaki yaklaşımları nedeniyle zaman ve mekânın neden olduğu değişimlerden daha bağımsız bir tasavvur ortaya koyabilmektedir. Ancak felsefî ve dinî bilgi türlerinin bilimsel bilgiyle etkileşim halinde olması, bunların ortaya koyduğu tasavvurları da değişime açık hale getirmektedir.

Özetle bilimsel bilgi, bir gerçeklik küresindeki somut olgu ve olaylara ilişkin bir resim vermektedir. Bunu önceden tanımlanmış ilke ve yöntemlere bağlı bir şekilde mücerret aklın sınırları içinde yapmaktadır. Bilimsel bilginin verdiği bu resmin yorumu ayrı bir etkinlik olup kültürden kültüre farklı şekillerde anlamlandırılmaya müsait bir içeriğe sahiptir. Yorumlama etkinliği her kültürün kendi varlık, bilgi ve değer anlayışı kısaca hayat görüşü çanağında gerçekleşmektedir. Hayat görüşünün kurucu ilkeleri her ne kadar farklı dinî veya felsefî anlayışlara zemin sunsa da ilke olarak sabit görülebilir. Bilimsel bilginin sunduğu dünya resmi ve bu dünya resminin hayat görüşüyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan dünya tasavvuru ise değişkendir. Dolayısıyla dünya resmi değiştikçe dünya tasavvurunun da güncellenmesi gerekmektedir. Bu güncelleme açıklama ve çözümlenmeleri yeni olay ve olguların öngörülmesi ve anlamlandırılmasını temin edecek yapıda dünya tasavvurları üretildiğinde anlamlı olmaktadır.

SONUÇ

Bilgi farklı katmanlardan oluşan bir bütündür. Bilginin bu katmanlı ve bütünlüklü yapısı yer kabuğu örneği ile somutlaştırılabilir. Nasıl yer kabuğu, kabuk, manto ve çekirdek olmak üzere üç ana katmandan oluşmakta ve her katmanın farklı mineral bileşimleri ve fiziksel özellikleri bulunmakta ise bilginin de birbirinden ayrılması mümkün olmayan üç farklı katmanı ve her katmanın farklı kaynakları ve yöntemleri olduğu söylenebilir. Bu katmanlar birbirinden bağımsız kabul edildiğinde veya bağları koparıldığında bilginin bir kesiti bilginin bütünü olarak görülebilmektedir. Söz konusu katmanlar çok farklı şekillerde tasnif edilmeye müsait olmakla birlikte bu çalışmada soyut akla, deneye ve gözleme dayalı bilimsel bilgi, soyut akla dayalı felsefî bilgi ve insanın sırf kendi cehdiyle mutlak bilgiye hiçbir zaman ulaşamayacağına itirafı olan gayba inanmaya dayalı dinî bilgi olarak sıralanmaktadır.

Din eğitimi birçok meselede hem hangi önermelerin öğretileceği hem de hangi önermelerin doğru olduğu konusunda ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Örneğin bazı din eğitimcileri derslerinde (evrimle yaratılış teorisinin çatıştığını düşündüğünden) yaratılış teorisine evrime atıfta bulunmaksızın yer vermeyi doğru bulurken bazıları (evrim bilimin önermelerini doğru gördüğü için) yaratılış evrim teorisini bağlamında anlamlandırma çabası gösterebilmektedir. Bu iki farklı tutum temel olarak bilginin farklı türlerine yüklenen anlamla ilgilidir. Bu çalışmada gerçekliği farklı düzlemlerde açıklamaya veya betimlemeye çalışan bilgi türlerine yaklaşımın nasıl olacağı konusunda ortaya konan bütüncül bakış açısı, din eğitimi bağlamında konuyla ilgili bir çözüm önerisi sunmaktadır.

Dinî bilgi, vahyi temel bilgi kaynaklarından biri kabul ederek bilimsel bilginin var kıldığı fiziksel gerçeklik sınırını aşmaktadır. Ayrıca o, bilimsel/felsefî bilgiyi doğru bilgiye ulaşmanın bir aracı görerek bilimin ve felsefenin genel sonuçlarının ve önermelerinin felsefenin ve bilimin sunduğu çanak çok daha geniş bir çanak içerisinde ve belli bir istikamette yorumlanmasına imkân sunmaktadır. Din eğitimi biliminde yeri geldiğinde dinî bilginin açıklanmasında, yeri geldiğinde yanlış yorumlarının önüne geçilmesinde bilimsel/

71 Terence Penelhum, *Problems of Religious Knowledge (Philosophy of Religion Series)* (Macmillan, 1971), 146-148.

72 Jean-Pierre Deconchy, *Orthodoxie religieuse et sciences humaines: Sui de (Religious) Orthodoxy, Rationality, and Scientific Knowledge* (De Gruyter Mouton, 1980).

73 R. Scott Smith, *Naturalism and Our Knowledge of Reality: Testing Religious Truth-Claims* (Ashgate, 2012), 231.

74 Lisa J. Starr, “Does Anyone Really Know Anything? An Exploration of Constructivist Meaning and Identity in the Tension between Scientific and Religious Knowledge”, *Cultural Studies of Science Education* 5/1 (Mart 2010), 199.

75 Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 42.

76 Olof Franck - Peder Thalén, *Powerful Knowledge in Religious Education: Exploring Paths to A Knowledge-Based Education on Religions* (Palgrave Macmillan, 2023), 1-21.

felsefî bilgiye başvurma imkânı bulunmaktadır. Bu sebeple din eğitimi biliminde vahyin temel bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmesinin diğer bilgi türlerinden faydalanmaya engel olmadığı, tam aksine onların verimli bir şekilde kullanılmasına katkı sağladığı ifade edilebilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Taha. *Seküler Ahlakın Sefaleti*. çev. Soner Gündüzöz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2023.
- Altaş, Nurullah. *Din Eğitimi*. Ankara: Nobel, 2022.
- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Serbest Akademi, 32. Baskı, 2022.
- Attas, S. M. Nakib el-. *İslam Metafiziğine Prolegomena*. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.
- Audi, Robert. *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*. New York: Routledge, 2. Basım, 2003.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2. Baskı, 2018.
- Baofu, Peter. *The Future of Post-Human Knowledge: A Preface to a New Theory of Methodology and Ontology*. Oxford, UK: Chandos Publishing, 2008.
- Bryan, Christian. *Theory of Knowledge for the IB Diploma*. Amerika: Independently Published, 2020.
- Burgin, Mark. *Theory of Knowledge: Structures And Processes*. Singapore: World Scientific, 2017.
- Carey, S. - Smith, C. "On Understanding the Nature of Scientific Knowledge". *Educational Psychologist* 28/3 (SUM 1993), 235-251. https://doi.org/10.1207/s15326985ep2803_4
- Deconchy, Jean-Pierre. *Orthodoxie religieuse et sciences humaines: Suivi de (Religious) Orthodoxy, Rationality, and Scientific Knowledge*. De Gruyter Mouton, 1980. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=E883FD07C1D4849CEE5C3033381C9695>
- DePoe, John M. - McNabb, Tyler Dalton. *Debating Christian Religious Epistemology: An Introduction to Five Views on the Knowledge of God*. Bloomsbury Academic, 2020. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=BE4CBB84BA71A9E312B88B0D2241FD9>
- Duralı, Ş Teoman. *Felsefe - Bilim Nedir*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Baskı, 2021.
- Fazlıoğlu, İhsan. "İslam Düşünce Atlası". *Arayışlar Dönemi, Ta'dil, Tebdil ve Tağyir Arasında Nazari/Aklî İlimlerde Yeni Arayışlar*. Erişim 08 Şubat 2022. <https://www.islamdusunceatlası.org/>
- Ferro, Bernardo. *Masters, Slaves and Philosophers: Plato, Hegel and Nietzsche on Freedom and the Pursuit of Knowledge*. Springer, 2022.
- Finch, Henry Le R. "Encyclopedia of Religion". *Encyclopedia of Religion* (2nd edition). ed. Lindsay Jones. 4/2818-2820. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005.
- Foucault, Michel. *Bilginin Arkeolojisi*. çev. Veli Urhan. İstanbul: Birey Yayıncılık, 3. Baskı, 1999.
- Franck, Olof - Thalén, Peder. *Powerful Knowledge in Religious Education: Exploring Paths to A Knowledge-Based Education on Religions*. Palgrave Macmillan, 2023. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=015021DD73A5AB92C8A65C79158DD89E>
- Fumerton, Richard. *Epistemology*. USA: Blackwell Publishing, 2006.
- Gallili, Igal. *Scientific Knowledge as a Culture: The Pleasure of Understanding*. Switzerland: Springer, 2021.
- Goldman, Alvin I. *Knowledge in a Social World*. Oxford : New York: Clarendon Press, 1999.
- Gözütok, Şakir. "Tasavvufî Eğitimde Bilginin Elde Edilmesi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*.
- Günther, Sebastian. *Knowledge and Education in Classical Islam: Religious Learning between Continuity and Change (2 vols)*. BRILL, 2020. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=67561FC69A304DB92D6F96ECE8DD32F3>
- Kellenberger, James. *Religious Knowledge*. Palgrave Macmillan, 2022. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=6DCC07E5592FCBA7358201AE1BOC797F>
- Kılıç, Mahmut Erol. *İbnü'l Arabî*. Ankara: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Kramp, Joseph M. "The Sacrifice of Knowledge: Vain Debates in the Social Scientific Study of Religion". *Journal of Religion & Health* 52/1 (Mart 2013), 66-73. <https://doi.org/10.1007/s10943-010-9427-7>
- Lawson, Ae - Worsnop, Wa. "Learning About Evolution and Rejecting a Belief in Special Creation - Effects of Reflective Reasoning Skill, Prior Knowledge, Prior Belief and Religious Commitment". *Journal of Research in Science Teaching* 29/2 (Şubat 1992), 143-166. <https://doi.org/10.1002/tea.3660290205>
- Lemos, Noah. *An Introduction to the Theory of Knowledge*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Nor, Wan Muhammed. "Al-Attas'ın Eğitim Felsefesi ve Metodolojisinin Genel Hatları". çev. Yasin Ceylan. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 7/1 (1994), 35-70.
- Okumuşlar, Muhiddin - Genç, Fatih. "Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği". *Din Eğitimi* içinde, yazar Recai Doğan - Remziye Ege, 53-79. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Özalp, Ahmet. "Din Eğitimi Bağlamında İnsanın Kutsalla İlişkinin Araçları Olarak İslam Düşüncesinde Bilginin Kaynakları". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.687841>
- Özel, Mustafa. *Romanperver İktisatçı*. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Baskı, 2019.
- Penelhum, Terence. *Problems of Religious Knowledge (Philosophy of Religion Series)*. Macmillan, 1971. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=b0cbf666a1745219d0806c799f142867>
- Popper, Karl. *Hayat Problem Çözmektir*. çev. Ali Nalbant. İstanbul: YKY Yayınları, 11. Baskı, 2022.
- Rescher, Nicholas. *Epistemology: An Introduction to the Theory of Knowledge*. Albany: State University of New York Press, 2003.

- Sayın, Gülşen - Tosun, Cemal. "Din Eğitimi Öğretmenlerinin Bilgi ve Dini Bilgi Anlayışları". *Eskiyeni* 45 (20 Eylül 2021), 753-779. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.942405>
- Smith, R. Scott. *Naturalism and Our Knowledge of Reality: Testing Religious Truth-Claims*. Ashgate, 2012. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=e6ab36dedb74a41623b9e76220efe490>
- Snow, C. P. *The Two Cultures*. UK: Cambridge University Press, 2012. <https://www.libgen.is/book/index.php?md5=B71816248746ADA55AADFE83E799F981>
- Starr, Lisa J. "Does Anyone Really Know Anything? An Exploration of Constructivist Meaning and Identity in the Tension between Scientific and Religious Knowledge". *Cultural Studies of Science Education* 5/1 (Mart 2010), 191-200. <https://doi.org/10.1007/s11422-009-9227-0>
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 3. Baskı, 2005.

EXTENDED SUMMARY

The question of whether the knowledge within the scope of the science of religion is limited solely to religious knowledge or extends to philosophical and scientific knowledge is a crucial consideration. Within the interdisciplinary field of religious education science, religious knowledge is indeed given special attention, but it is observed that it is not solely relied upon. When needed, for instance, in the face of issues arising from religious knowledge, there is an open pathway to utilize a reconciliatory and inclusive approach by drawing on other types of knowledge to generate solutions. Within this framework, the fundamental hypothesis of this research is based on the concept that knowledge is holistic, suggesting the necessity of employing and benefiting from various types of knowledge collectively in religious education practices. Consequently, it is anticipated that individuals, by gaining a more comprehensive perspective on knowledge, will be better equipped to devise more effective solutions to the challenges they encounter.

While the integration of various types of knowledge holds significant potential for attaining accurate and comprehensive information, it also brings forth certain challenges that need to be addressed. For instance, one such challenge revolves around understanding the relationship among different types of knowledge. Are there commonalities or divergences among the various types of knowledge? Do different types of knowledge complement each other or conflict? Can one type of knowledge be superior to others? Is it possible to establish a hierarchy among the types of knowledge in terms of accuracy and reliability? Certainly, the number of such questions can be expanded. Each scientific discipline endeavors to address these questions within the framework of its own methods and principles. Academic efforts are directed toward responding to these inquiries, recognizing the complexities inherent in navigating the intricate interplay among diverse types of knowledge.

In fact, the relationship between religious knowledge and scientific knowledge is not uniform, as they sometimes complement each other and at other times diverge. This discrepancy is primarily attributed to the focus of scientific knowledge on material aspects, while religious knowledge endeavors to create a framework centered around spirituality. To elaborate further, religious knowledge tends to emphasize the significance of belief, whereas scientific knowledge concentrates on empirical evidence and logical reasoning. Three different approaches can be identified for establishing a relationship between religious and scientific knowledge. The first approach can be termed "interpretation." If there appears to be discord or conflict between religious knowledge or beliefs and scientific knowledge, interpretation can be employed to reconcile them. In this context, the interpretation of religious knowledge is perceived as more straightforward and reasonable, as religious teachings or narratives are often more amenable to interpretation in comparison to scientific facts. Religious teachings may be interpreted metaphorically or allegorically, whereas such flexibility is not applicable to scientific facts. However, it is crucial to acknowledge that the interpretative process needs continuous updating, especially when new scientific evidence emerges, leading to potential changes in scientific knowledge. The second approach is called "separation." This approach contends that religious knowledge and scientific knowledge primarily engage with different realms of reality, making it inappropriate to speak of discord or conflict between them. Scientific knowledge concerns itself with nature, while religious knowledge deals with belief and spirituality. Since religious beliefs cannot be scientifically proven and scientific knowledge is based on evidence, this approach asserts that there is no inherent conflict between the two. The third approach is termed "integration." In this perspective, scientific knowledge is seen as assisting in a deeper understanding of religious knowledge. Essentially, religious knowledge is considered foundational, and scientific knowledge is viewed as a tool for enhancing its comprehension. In this sense, religious knowledge is acknowledged as essential, with scientific knowledge serving as a means to better grasp it. In conclusion, the relationship between religious and scientific knowledge is complex and can be approached through interpretation, separation, or integration, each offering unique insights into their coexistence and potential harmonization.

In conclusion, religious knowledge, considering revelation as one of its fundamental sources, transcends the boundaries of the physical reality established by scientific knowledge. Furthermore, it views scientific and more philosophical knowledge as a means to attain true knowledge, providing an opportunity to interpret the general findings and propositions of science and philosophy within a much broader and directional framework than what these fields alone offer. In the field of religious education science, there exists the possibility of resorting to scientific and philosophical knowledge when explaining religious knowledge or preventing misconceptions. Therefore, accepting revelation as a fundamental source of knowledge in religious education science does not hinder the utilization of other types of knowledge; on the contrary, it contributes to their efficient and fruitful use.